

ГЕТЬМАНЩИНА ЗА ПРАВЛІННЯ ІВАНА МАЗЕПИ

Історія України, 8 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Марко МОРОЗ, студент IV курсу 46 ісл. групи факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета: висвітлити обставини приходу до влади в Гетьманщині І. Мазепи, охарактеризувати внутрішню та зовнішню політику уряду Гетьманщини упродовж 1687–1709 рр., охарактеризувати національно-визвольну акцію Івана Мазепи, сформувати уявлення про видатного державця України гетьмана І. Мазепу.

Цільові завдання:

- проаналізувати становище в Гетьманщині після підписання «Вічного миру» 1686 року;
- розкрити обставини приходу до влади Івана Мазепи, сформувати уявлення про політичний портрет І. Мазепи;
- охарактеризувати особливості внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності уряду Гетьманщини за правління І. Мазепи;
- проаналізувати передумови, причини, привід, перебіг та наслідки, історичне значення національно-визвольної акції І. Мазепи;
- визначити історичне значення правління гетьмана І. Мазепи;
- закріпити уміння учнів складати конспект за розповіддю вчителя, узагальнювати та систематизувати інформацію, використовувати знання з курсу всесвітньої історії, аналізувати документи й порівнювати події та явища, політику гетьманів, працювати з атласом і контурною картою; працювати зі словником.
- виховувати інтерес до історичного минулого українського народу, толерантне ставлення до абсолютно протилежних думок, активну громадянську позицію, критичне та шанобливе ставлення до діячів минулого, їх прагнень та помилок.

Очікуваний результат:

Учні зможуть:

- працювати із запропонованим варіантом структури розкриття навчального матеріалу підручника;
- характеризувати особливості внутрішньої та зовнішньої політики уряду Гетьманщини за правління І. Мазепи;
- аналізувати причини, перебіг та наслідки національно-визвольної акції І. Мазепи;
- розуміти і використовувати терміни і поняття.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення: Власов В. С. Історія України 8 клас: рівень стандарту, академічний рівень. Підручник. – К.: Генеза, 2016. – 256 с. (§ 28); Атлас. Історія України. 8 клас. – К.: Картографія. – 2013 р.; настінна карта

«Гетьманщина за часів Івана Мазепи»; настінна карта «Полтавська битва»; схема «Коломацькі статті»; Власов В. С. Історія України, 8 клас. Нова програма. – К. – П.: Мрія, 2015; Книга для читання «Історія України. 8 клас»; науково-методичні журнали: «Історія в рідній школі»; «Історія у середній школі».

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання з теми: «Козацька Слобожанщина та Запорізька Січ».

Під час фронтального опитування учитель організовує репродуктивну бесіду:

1. Назвіть причини масового заселення порубіжних земель Гетьманщини та Московії у XVII ст.
2. Які особливості заселення Слобідської України?
3. Як відрізнявся адміністративний устрій у Слобідській Україні порівняно з Лівобережною Гетьманщиною?
4. Як складалися відносини Запорізької Січі з Гетьманщиною?

Вчитель пропонує проблемне запитання для групової роботи, використовуючи метод «Мозковий штурм».

- Поміркуйте, чому після укладення Андрусівського перемир'я склалися особливо сприятливі умови для здійснення козацьких походів проти Османської імперії та Кримського ханства?

Індивідуальне опитування вчитель організовує шляхом виконання тестових завдань за дидактичними картками:

1. У якому році було засновано міста Суми та Острогозьк?
 - А 1650 р.;
 - Б 1652 р.;
 - В 1654 р.;
 - Г 1657 р.
2. Поселення, що були звільнені від податків, називалися
 - А Хутори;
 - Б Села;
 - В Слободи;
 - Г Станиці.
3. Скільки козацьких полків було утворено на території Слобожанщини?
 - А Два;
 - Б Чотири;
 - В П'ять;
 - Г Вісім.

4. Кому підпорядковувалися полковники Слобідської України?

А Гетьману;

Б Белгородському воеводі;

В Московському цареві;

Г Наміснику царя.

5. Протягом якого періоду існувала Чортотмицька Січ?

А 1652–1709 рр.;

Б 1652–1711 рр.;

В 1655–1667 рр.;

Г 1657–1700 рр.

6. Який видатний діяч клопотався про звільнення І. Сірка з ув'язнення?

А Петро Дорошенко;

Б Ян III Собеський;

В Мегмед IV;

Г Михайло Ханенко.

7. З ким із названих історичних діячів зустрічався або листувався І. Сірко:

• гетьман Б. Хмельницький;

• гетьман П. Сагайдачний;

• польський король Ян III Собеський;

• московський цар Олексій Романов;

• московський цар Федір Романов;

• гетьман П. Дорошенко;

• гетьман К. Косинський;

• гетьман І. Самойлович;

• гетьман М. Ханенко;

• митрополит Й. Борецький.

8. Назвіть історичних діячів, на чийому боці або проти кого доводилося воювати І. Сіркові:

• гетьман Б. Хмельницький;

• гетьман П. Сагайдачний;

• польський король Ян III Собеський;

• московський цар Олексій Романов;

• московський цар Федір Романов;

• гетьман П. Дорошенко;

• гетьман К. Косинський;

• гетьман І. Самойлович;

• гетьман М. Ханенко.

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

У ході **евристичної бесіди** шляхом використання внутрішньої курсових зв'язків учитель розкриває важливість теми уроку й основні питання теми, що вивчатимуть на уроці:

➤ У складі яких держав (як складова держави чи автономна одиниця) перебували в 1687 р. українські землі: Чернігово-Сіверщина, Переяславщина, Полтавщина, Київщина, Волинь, Галичина, Запоріжжя, Західне Поділля, Брацлавщина, Буковина, Закарпаття?

➤ Який період в історії України називають «Руїна»?

➤ Чому період другої половини XVII називають періодом «Руїни»?

➤ Назвіть гетьманів доби «Руїни» та договори, які вони підписували за свого правління.

➤ Назвіть роки правління гетьмана І. Самойловича.

➤ Які риси вирізняли внутрішню та зовнішню політику І. Самойловича?

➤ Яким було політичне становище України на кінець XVII ст.?

На уроці ми продовжуватимемо ознайомлюватися зі становищем Гетьманщини останнього десятиліття XVII – початку XVIII ст. Розглянемо обставини приходу до влади Івана Мазепи, проаналізуємо особливості його внутрішньої та зовнішньої політики, розкриємо причини та наслідки національно-визвольної акції, або – як її ще називають – антимосковського повстання гетьмана Івана Мазепи.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Гетьманування Івана Мазепи:

а) внутрішня політика Івана Мазепи;

б) напрями розвитку зовнішньої політики уряду І. Мазепи.

2. Національно-визвольна акція Івана Мазепи:

а) передумови та причини;

б) перебіг основних подій;

в) результати, наслідки та історичне значення.

3. Історичне значення гетьманування Івана Мазепи.

1. Гетьманування Івана Мазепи.

А. Внутрішня політика Івана Мазепи.

Використовуючи **образну розповідь**, учитель розкриває перебіг Коломацької козацької ради та обставини обрання Івана Мазепи гетьманом Лівобережної України:

У липні 1687 р. в таборі на р. Коломак гетьмана І. Самойловича, після звинувачення у причинах невдалого першого Кримського походу (1687 р.), було позбавлено гетьманської булави й заарештовано. Натомість козацька рада, що відбулася 25 липня 1687 р., обрала гетьманом генерального осавула Івана Мазепу. Ось як ці події описує О. Оглоблин у своїй праці «Гетьман Іван Мазепа та його доба»:

«Булава гетьмана Лівобережної України до рук Івана Мазепи потрапила 1687 р. унаслідок чергової антигетьманської змови генеральної старшини, інспірованої фаворитом тодішньої московської правительки Софії князем Василієм Голіциним; гетьмана Івана Самойловича позбавлено влади та заслано до Сибіру. У старшини, що скинула Самойловича, були інші, досить впливові кандидати – генеральний обозний В. Борковський та полтавський полковник Прокіп Левенець. Перемогла кандидатура Мазепи, оскільки на той час вона була прийнятна окрім старшини, і для царського уряду, адже Мазепа мав впливові

зв'язки в московських урядових колах. Військова рада, яка відбулася 25 липня, мала лише формальне значення. Вжито було всіх заходів, щоб здійснити намічений напередодні план виборів – місце голосування було оточене тісним колом («у шість чоловіка») московського війська. Навколо козаків розставлено стрільців і рейтарів. На Раді присутні були тільки 800 кінних і 1200 піших козаків, тобто зовсім незначна частина козацького війська. Старшина, яка стояла в перших рядах, вигукнула ім'я Мазепи, а коли дехто спробував називати інші імена, їх «вмить угамували». Іван Мазепа був обраний на гетьмана України».

Завдання учням. Занотувати дату обрання І. Мазепи гетьманом Лівобережної України.

Використовуючи прийом **опису** та **гравюру** Мартіна Бернігерота «Іван Мазепа» і спогади французького дипломата Жака Балюза, учитель **формує уявлення про історичного діяча.**

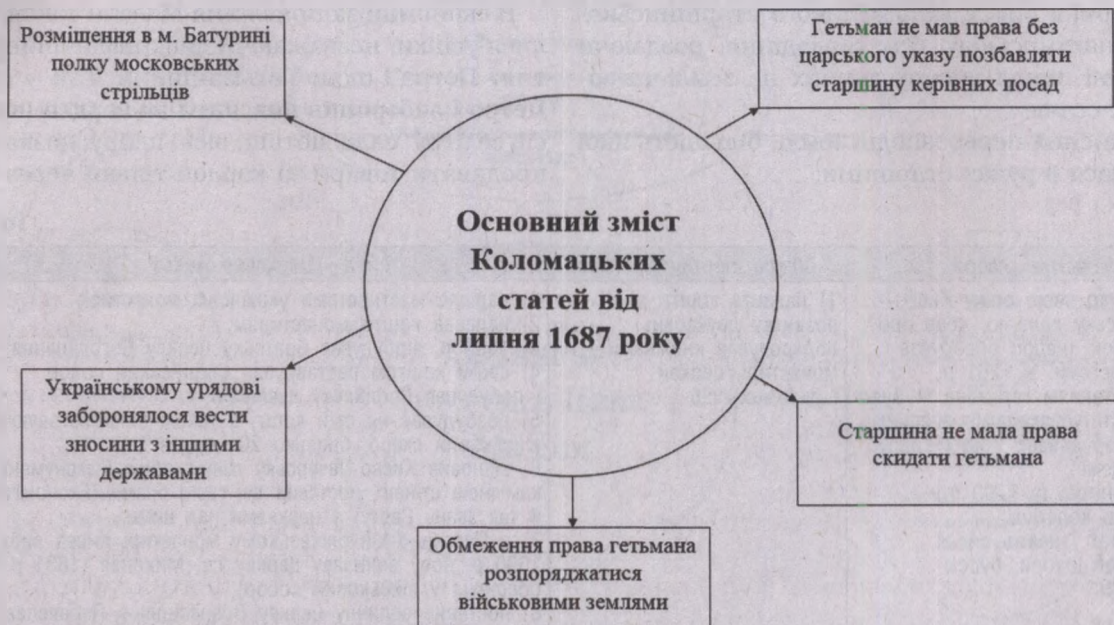


Французький дипломат Жак Балюз, який 1704 р. зустрівся з І. Мазепою, залишив таке

свідчення: «Він вельми полюбляє оздоблювати свою розмову латинськими цитатами, а досконалістю знання цієї мови може суперничати з найкращими нашими отцями єзуїтами. Його мова взагалі добірна й чепурна; щоправда, під час бесіди більше воліє мовчати та слухати інших. При його дворі – два лікарі-німці, з якими Мазепа розмовляв їхньою мовою, а з італійськими майстрами, яких є кілька у гетьманській резиденції, говорив по-італійськи. Я розмовляв із господарем України польською та латинською мовами, бо він запевняв мене, що недостатньо володіє французькою, хоча замолоду відвідав Париж і Південну Францію, був на прийомі в Луврі. Не знаю тільки, чи в цьому твердженні нема якоїсь особливої причини, бо сам бачив у нього газети французькі й голландські. Розмова з ним дуже приємна; він має великий досвід у політиці; на протигагу московитам, стежить і знає, що діється в чужоземних країнах. Він показував мені свою колекцію зброї, одну з найкращих, що я бачив у житті, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книжки. Кілька разів я дуже обережно навертав розмову на сучасну політичну ситуацію, але мушу зізнатися, що нічого певного з цього володаря не міг витягнути. Належить він до тих людей, які воліють або зовсім мовчати, або говорити й не сказати. Все-таки гадаю, що навряд чи любить московського царя, бо ні слова не сказав, коли я йому скаржився на московське життя».

Завданням учням. Скласти план характеристики історичного діяча. Відповісти на запитання:

- Які риси характеру гетьмана відмічає французький дипломат?
- Які факти свідчать про високу ерудицію гетьмана І. Мазепи?



- Які захоплення мав І. Мазепа?
- Скласти опис рис характеру гетьмана за гравюрою (с. 21).

Використовуючи **стислу характеристики та структурну схему**, учитель розкриває основні положення Коломацьких статей.

Відразу після свого обрання на посаду гетьмана 25 липня 1687 р., Іван Мазепа укладає з царським урядом «Коломацькі статті», за якими:

- 1) гетьман не мав права позбавляти без царського указу позбавляти старшину керівних посад;
- 2) старшина не мала права скидати гетьмана;
- 3) значно обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військовими землями;
- 4) урядові заборонялося підтримувати відносини з іншими державами;
- 5) передбачалося розміщення в м. Батурині полку московських стрільців;
- 6) «зادля з'єднання во єдину й нерозривну згоду обидва руські народи», гетьман мав удаватися до особливих заходів – шлюбів між українцями та московитами.

Завдання учням. Занотувати схему Коломацьких статей.

Використовуючи **методичний прийом розгорнутої характеристики** вчитель розкриває особливості внутрішньої політики уряду Івана Мазепи.

Характеризуючи внутрішньо-соціальну політику, можна виділити основні її риси:

- 1) орієнтація на інтереси козацької старшини;
- 2) боротьба за об'єднання земель Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя та Слобожанщини;
- 3) створення козацької еліти.

Ставши гетьманом, Іван Мазепа, рішуче підтримуючи козацьку старшину та Українську православну церкву, провів такі заходи:

- 1) сприяв зростанню великого старшинського і монастирського землеволодіння, роздаючи старшині понад тисячу дарчих на землі та залежних селян;
- 2) здійснив перерозподіл землі, більшість якої опинилася в руках старшини;

3) увів нову категорію козацької старшини — «бунчукові товариші», «значкові» та «значні військові товариші», що перебували безпосередньо при гетьманові для виконання різних доручень та безпосередньо від нього залежали. За ними закріплювалися значні привілеї;

4) козацтво, особливо козацька старшина, розглядалася Мазепою як фундамент нової еліти, тому рішуче виступав проти переходу козаків у селянський стан;

5) унормував дводенну панщину для державних селян, а також роздавав дарчі на землі та державних селян старшині.

6) врегулював систему грошової та натуральної ренти.

Завдання учням. Занотувати до конспекту основні риси внутрішньо-соціальної політики І. Мазепи та заходи.

Відносини гетьмана І. Мазепи з Запорозькою Січчю вчитель висвітлює, використовуючи **прийом міркування**:

Мазепа мав напружені відносини із Запорізькою Січчю, адже намагався поставити її під свій контроль. У чому це виявлялось? Так, гетьман перешкоджав її зовнішньополітичним зв'язкам, брав участь у будівництві фортець, що загрожували Січі. Серед запорожців зароджувалися антигетьманські настрої, спалахнуло повстання Петра Іваненка (Петрика). І хоч виступ Петрика був придушений, але він свідчив, що політика Мазепи не мала цілковитої підтримки.

Завдання учням. Скласти схему «Зарозька Січ і гетьман І. Мазепа».

Характеризуючи економічну політику гетьмана І. Мазепи, учитель використовує **прийом доведення**:

В економіці за правління Мазепи також відбулися успіхи, незважаючи на дискримінаційну політику Петра I щодо Гетьманщини. Так, у 1701 р. Петро I заборонив вивозити за кордон (крім Росії) селітру, сало, поташ, віск, шкіру; дозволялось продавати товари за кордон тільки через росій-

Таблиця

Освітня сфера	Сфера книгодрукування	Церковне життя
1) взяв під свою опіку Києво-Могилянську колегію, дбав про її розвиток, щедро обдарував її маєностями. У 1701 р., за клопотанням гетьмана їй було надано статус академії; власним коштом збудовано новий корпус для академії; 2) у Чернігові (у 1700 р.) засновано колегіум; 3) у містах і навіть селах засновав школи, бурси й шпитали	1) надавав кошти для розвитку друкарень, обдаровував книжками монастирі, церкви і окремих осіб	1) наділяв маєностями українські монастирі; 2) надавав кошти монастирям; 3) 1693 р. відбудував братську церкву Богоявлення; 4) своїм коштом реставрував Софійський собор і побудував Софійську дзвіницю; 5) розбудував на свій кошт, а також використовуючи військовий скарб, близько 20 церков; 6) відновив Києво-Печерську лавру, обніс її монументальною кам'яною стіною, поставив дві гарні брами (Економічну й так звану Святу) з церквами над ними; 7) у Пустинно-Миколаївському монастирі Києва вибудував 1690 р. нову величаву церкву св. Миколая (1831 р. була обернена у військовий собор); 8) поставив величну церкву Вознесіння в Переяславі

ські порти. Та попри це економічний стан України поліпшувався. Так, створюються нові промисли (розвитку набуває селітрове виробництво). У маєтках, які належали монастирям, виробляли високоякісний папір. Усе більшого значення набувають різні ремесла, передусім теслярські, ковальські, кушнірські, кравецькі, пекарські, слюсарські, шевські, бондарські. Важливою галуззю господарства України стає тютюнова. У 1724 р. з України вивезено 37 884 пуди тютюну.

Завдання учням. Відповісти на запитання: Які факти свідчать про поліпшення економічного становища Гетьманщини?

Розкриваючи освітню, культурницьку та церковну діяльність гетьмана Івана Мазепи, учитель використовує методичний прийом **характеристику з використанням тематичної таблиці** (с. 22):

Завдання учням. Занотувати таблицю.

Формуючи критичність та самостійність мислення, вчитель пропонує обговорити **проблемне запитання**:

• Чому культурницьку діяльність гетьмана можна вважати не простим меценатством, а одним з напрямів загальнодержавної політики?

Б. Напрями розвитку зовнішньої політики уряду І. Мазепи.

Напрями розвитку зовнішньої політики уряду Івана Мазепи, учитель розкриває за допомогою **розгорнутої характеристики та структурної схеми та тематичної таблиці**:

Зовнішня політика Івана Мазепи складається з двох етапів: промосковського та самостійницького.

Перший етап	Другий етап
Промосковський	Самостійницький
Гетьман сподівався за підтримки московського уряду поширити територію Гетьманщини на відвойовану від Польщі Правобережну Україну	Розчарувавшись у політиці Петра I, під тиском козацької старшини гетьман, прагнучи відстояти державний суверенітет Гетьманщини, змінює свою зовнішньополітичну орієнтацію і вступає у союз зі Швецією
1689 р. – участь у другому Кримському поході; 1699 р. – участь у Азовському поході; 1702-1704 рр. – похід на Правобережну Україну, придушення «Паліївщини»	1705 р. – початок таємних переговорів з королем Швеції Карлом XII. жовтень 1708 р. – україно-шведський договір

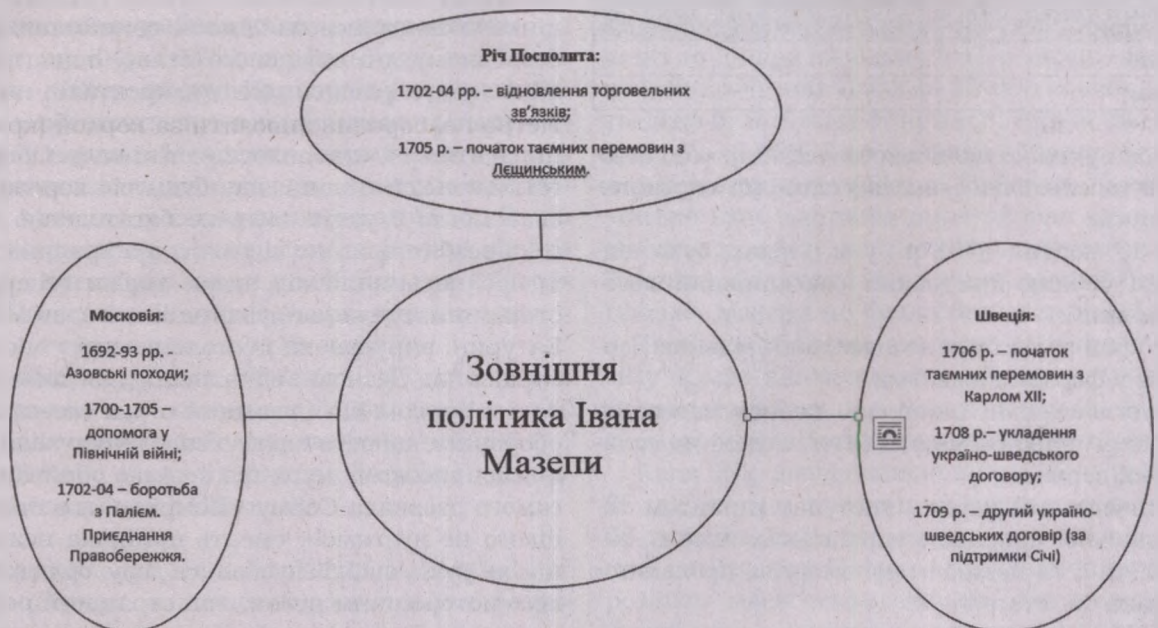
Завдання учням. Занотувати таблицю.

2. Національно-визвольна акція Івана Мазепи: А. Передумови та причини.

Використовуючи **розповідь**, учитель розкриває передумови та причини антимосковського повстання І. Мазепи.

У 1700–1721 рр. тривала Північна війна Росії зі Швецією, під час якої політика І. Мазепи починає змінюватись. В умовах війни Петро I посилює вимоги до Гетьманщини, практично ігноруючи її автономний статус, а саме: вимагає участі козацьких полків у бойових діях за межами України, встановлюючи нові повинності, вимагає людей на будівництво каналів та фортець. Також царем виношувалися плани про перетворення козацьких полків на регулярні частини російського війська, про позбавлення Гетьманщини автономного статусу.

Усе це викликало занепокоєння козацької старшини та гетьмана, бо створювало загрозу



втрати влади та її самої державності. За таких умов, спираючись на підтримку частини старшини, з 1705 р. І. Мазепа починає таємні переговори з противниками Петра I – шведами та королем Речі Посполитої, ставлеником шведів, Станіславом Лещинським. Усе це в глибокій таємниці тривало кілька років.

Завдання учням. Визначити причини національно-визвольної акції Івана Мазепи.

Б. Перебіг основних подій.

Вчитель подає учням у ході образної розповіді:

У 1708 р. на Півночі активно ведуться бойові дії і шведський король розробляє план наступу на Росію. Спочатку планувалося наступати на Смоленськ та Москву через територію Литви та Білорусі, але після кількох невдач у серпні-вересні шведська армія стала голодувати через недостатність провіанту, бо російські війська використовували при відступі тактику «випаленої землі». Тож король докорінно змінив план наступу. Планувалося повернутися до України, поповнити запаси провіантом та доукомплектувати козацькими полками та військом С. Лещинського. Такі обставини спонукали до рішучих дій гетьмана Мазепу, який вирішив об'єднати війська зі шведами та спільно виступити проти російського царя, тим самим прагнув мінімізувати наслідки перебування шведів на території України. Тому 24 жовтня 1708 р. український гетьман разом з 14-тисячним військом та генеральною старшиною, виїхав на зустріч із Карлом XII. 28 жовтня почалися перемовини щодо умов спільного виступу проти Росії.

Завдання учням. Пригадайте умови Гадяцького договору 1658 р. гетьмана Виговського. Визначте спільні та відмінні умови двох договорів.

Гадяцький трактат 1658 р.	Україно-шведський договір 1708 р.
Спільне	
Відмінне	

Умови україно-шведського союзницького договору вчитель подає у вигляді стислої характеристики:

29–30 жовтня 1708 р., у м. Гірках, було підписано україно-шведський союзницький договір, за яким:

1) Україна має бути незалежною і вільною державою у формі князівства;

2) усі загарбані землі, що колись належали «руському» народу, мають бути введені до складу нової держави;

3) шведський король виступає гарантом територіальної цілісності українських земель, захищаючи її та надаючи допомогу за проханням гетьмана та «станів»;

4) І. Мазепа мав бути довічним князем;

5) король Швеції не мав права претендувати на титул князя чи командувача збройних сил князівства.

Використовуючи прийом пояснення, учитель висвітлює реакцію московської влади на національно-визвольну акцію Івана Мазепи:

Реакція московської влади та Петра I на цю угоду була миттєвою. Цар надає наказ зруйнувати гетьманську резиденцію – м. Батури. Отримавши царський наказ, російські війська рушили на столицю Гетьманщини. У Батурині знаходилися значні військові сили, було чимало продовольства та боєприпасів. Місто захищали міцні укріплення. Тому спроби швидко здобути Батурин виявилися безрезультатними. Та через зраду полкового старшини Прилуцького полку Івана Носа, який показав на потаємний хід, російські вояки 2 листопада вдерлися до міста і вбили всіх його мешканців. Потім Батурин було вщент зруйновано. Ці події історики назвали «**Батуринська трагедія**».

Завдання учням. Визначити поняття «Батуринська трагедія».

Уявлення про героїчну оборону Батурина вчитель формує, використовуючи сюжетну розповідь:

Жителі Батурина були налаштовані стояти на смерть і захистити гетьманську столицю. Ось як ці події описує у своєму романі «Орда» український письменник Роман Іваничук: «Двір Мазепи, відгороджений неприступним од Сейму муром і глиняним валом од міста, став ураз із надійного захисту пасткою. Ніби болотний чорторий, вибухнула з-під землі брудною лавою орда і заливала майдан гетьманського двору на Гончарівці, що за півверстви від Батурина. У вранішньому листопадовому сутінку ординці Меншикова скидалися на слижків, що опинилися на безводному дні спущеного ставу, вони телесувалися, штовхалися, сопіли, крєтали, видобуваючись із провалля, яке враз, немовби розступилася земля, утворилося в стіні валу. Оборонці гетьманської столиці, яку будь-яке вороже військо могло б узяти хіба що багатоденно облогою, розбігалися, не відаючи, що трапилося, бо ж про потаємний хід знали тільки генеральні старшини, під командування яким здав Мазепа Батурин, вирушаючи із столиці, щоб у містечку Горках над Десною з'єднатися із шведським королем Карлом XII. Судомний страх обезвладнив оборонців, які ще вчора зухвало вигукували, стоячи на високому мурі, що стрімко обривався до самого дзеркала Сейму: «Помремо, а в столицю нікого не пустимо!»; смерть прийшла неждано, німіли руки, шаблі опускалися долу, орда вже ревіла моторошним ревом, той страшний рев, що оскверняв Бога і людей, морозив кров у жилах;

москалі стріляли з пістолів упритул, рубали шаблями й бойовими сокирами козацькі голови, удари падали на спину й потилиці – супротиву не було; жінки вибігали на мур і кидалися на вірну смерть у Сейм; ті, що з дітьми, ховалися в льохах; нападники зв'язали полковника Чечеля, коменданта Батурина, в'язали й осавула Кенігсена, хоч той спливав кров'ю від сокирної рани в грудях і конав у ременях, ординці ревіли вже в Батурині – там лизнули насурмонене небо перші язики пожеж, а на Гончарівні, в гетьманському дворі, закінчувався дикий содом: кого волокли в полон, обрубуючи захопленням носи і вуха, жінок роздягали, шаблями відтинали перса, в животі піки встромлювали, козаків прив'язували до дощок і кидали з мурів у глибокий Сейм».

6 листопада 1708 р. за указом царя в Глухові відбулася старшинська рада. Щоправда, на неї прибули тільки чотири полковники: стародубський, чернігівський, наказні переяславський та ніжинський. Гетьманом було обрано стародубського полковника Івана Скоропадського. Виборам гетьмана передувала церемонія «покарання» І. Мазепи. Його подобу протягли вулицями Глухова до спеціально спорудженого ешафоту. Перш ніж «стратити» опудало, було зачитано список гетьманових провин та виголошено вирок. 12 листопада в присутності царя у Свято-Троїцькій церкві І. Мазепі було проголошено церковне прокляття – анафему. Водночас анафему засвідчили томосом і печаткою та виголосили і в Москві, в Успенському соборі.

Завдання учням. Відповісти на запитання: *Якими художніми засобами автор намагається показати весь драматизм події? У чому виявлялась жорстокість вояків, що штурмували Батурин? Чому свій роман автор назвав «Орда»?*

Самостійна робота учнів з документом.

Біограф Карла XII Адлерфельт про події листопада 1708 р. писав: «Цар, прагнучи помститися Мазепі, проти якого опублікував грізний маніфест, наказав Меншикову негайно атакувати його столицю, поки шведи не прибули на допомогу. Меншиков напад на неї та здобув її. Потім дав наказ вимордувати всіх без різниці віку та статі... Він забрав звідти важкі гармати, а було їх близько сорока. Рівно ж по-варварському сплюндрував і спалив усе місто та млини».

Завдання учням. Відповісти на запитання: *Як очевидець ставиться до описуваних подій та їхніх учасників? Яку сторону підтримує? Чому? Чому можна вважати документ достовірним та неупередженим?*

Уявлення про позицію Запорозької Січі вчитель формує, використовуючи прийом розповідь:

За таких обставин гетьман І. Мазепа активно прагне заручитися підтримкою Січі, яка на той час займала нейтральну позицію. Січова рада прийняла рішення підтримати Мазепу й перейти на бік шведського короля. Очолив загін запорожців кошовий Кость Гордієнко. Біля Диканьки на Полтавщині загін об'єднуються з військами Мазепи та Карла XII. 27 березня 1709 р. у Великих Будищах відбувається зустріч Івана Мазепи та Костя Гордієнка з шведським королем. Під час зустрічі було підписано нову україно-шведську угоду, яка повторювала положення україно-шведської угоди від жовтня 1708 року. У цей час війська Яковлева за підтримки загону компанійців Галагана 14 травня 1709 р. захоплюють і знищують Січ, вирізавши усіх полонених.

Завдання учням. Скласти хронологічну таблицю.

За допомогою образної розповіді з використанням картосхеми вчитель розкриває перебіг Полтавської битви та її наслідки:

Навесні 1709 р. Карл XII відновив воєнні дії. Він вирішив розпочати наступ на Москву. Шлях шведів мав пролягати через Харків і Курськ. Щоб просуватися згідно з планом операції, шведському війську треба було знешкодити добре укріплену Полтаву, до якої воно підійшло наприкінці квітня. Шведи не змогли здобути цієї фортеці штурмом, і від 1 травня довелось розпочати систематичну облогу. Від 1 червня шведи почали бомбардувати місто артилерією, і становище міста, якому загрожував ще голод, значно погіршилося. Тоді Петро I прибув з головними силами на допомогу Полтаві й вирішив атакувати шведів 29 червня (10 липня н. ст.). Російське військо мало близько 42 500 вояків і 102 гармати. Крім того, козацьке військо під командуванням гетьмана І. Скоропадського перетинало шведам шлях до Дніпра на відтинку Переяслав – Кременчук. Карл XII мав близько 25 000 вояків, а в бій уведено було тільки 4 гармати. Решта шведської армії (бл. 6 000) була зайнята облогою Полтави, а також тримала лінію р. Ворскли. Українське військо було частково приставлене до охорони шведського обозу, частково брало участь в облозі Полтави або стояло на позиціях на лінії Ворскли. Військо Мазепи не брало безпосередньої участі в Полтавській битві, але воно охороняло шведську армію від можливого обходу московським військом з заходу, тримаючи облогу Полтави, що унеможливило Келінові зробити випад з фортеці.

Карл XII, довідавшись вночі 26 червня, що 28 червня має прибути до московського табору 40-тисячна армія калмицького хана Аюки, вирішив випередити Петра I і блискавичним ударом розбити московське військо. Але напередодні битви король під час розвідувального маневру-

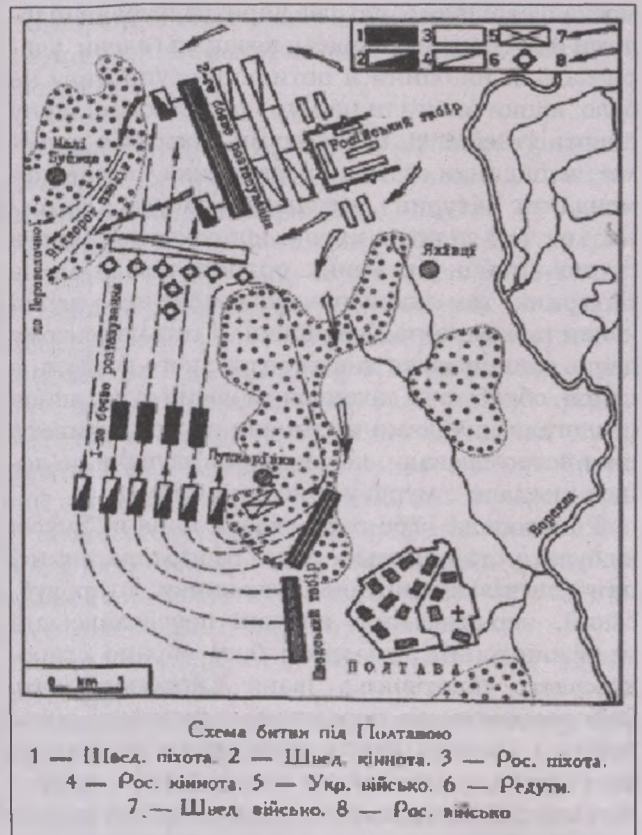
вання був важко поранений у ногу, і хоч, узяв участь у битві, мусив передати командування фельдмаршалові Реншільдів. О другій год ночі 27 червня (8 липня н. ст.) Карл XII наказав вишикувати війська, о 5 год ранку шведська піхота почала атакувати московські укріплення, але московська кавалерія відкинула її. Тоді в бій вступила шведська кавалерія, яка спочатку успішно боролася з московською кіннотою, але під сильним гарматним вогнем противника мусила відступити. Тоді в бій кинулася шведська піхота, яка заволоділа двома московськими редутами, але, не витримавши вогню противника, відступила. Король наказав обійти московські редуты, але ця спроба закінчилася тим, що Меншиков оточив Реншільда (з півночі), і шведи зазнали важких утрат. У дальшому ході бою шведська армія, опинившись на 50–70 м від московського табору, потрапила під нищівний вогонь московської артилерії, що спричинив великі втрати й безладдя серед шведів, які мусили відступити в напрямку Будищанського лісу. Тут Карлові XII вдалося відновити бойовий порядок. Біля 9 год ранку Петро I закінчив перегрупування свого війська, яке пішло в наступ. Одночасно почали наступати і шведи. Наступ московської піхоти, а головню сильний артилерійський вогонь викликали замішання серед шведів, які не змогли відбити атаку. Нарешті захитався центр шведської армії, і почався безладний відступ до табору, який уже зайняли інші московські частини. Біля 11 год перед полуднем битва закінчилася цілковитою поразкою шведів. Шведи втратили близько 10 000 забитими, в полон потрапило бл. 3000 вояків і старшин, зокрема фельдмаршал Реншільд та перший міністр граф Піпер. Московська армія утратила вбитими і пораненими бл. 4500. Тим частинам шведської армії, що не попали в полон, вдалося під командуванням ген. Левенгаупта пройти вниз Ворсклою до Переволочної. Тут Карл XII, Мазепа й Гордієнко з невеликою охороною (бл. 3000 шведів і козаків) переправилися на правий берег Дніпра, звідки подалися до турецьких володінь. Армія Левенгаупта мусила капітулювати і здатися Меншикову в полон. Козаки, що були в армії Левенгаупта, згідно з 5 пунктом капітуляції, мали бути видані росіянам. Багато з них на місці страчено, інші були заслані до Сибіру.

Для України наслідком Полтавської катастрофи була московська військова окупація й щораз більше обмеження автономних прав Козацько-Гетьманської держави.

Робота учнів з картосхемою.

Покажіть на карті розташування військ шведів, мазепинців та російських військ.

Використовуючи логічну схему, учитель ілюструє хронологію національно-визвольної акції Івана Мазепи.



• В. Результати, наслідки та історичне значення національно-визвольної акції гетьмана Івана Мазепи.

У ході доведення вчитель висвітлює причини поразки національно-визвольної акції гетьмана Івана Мазепи:

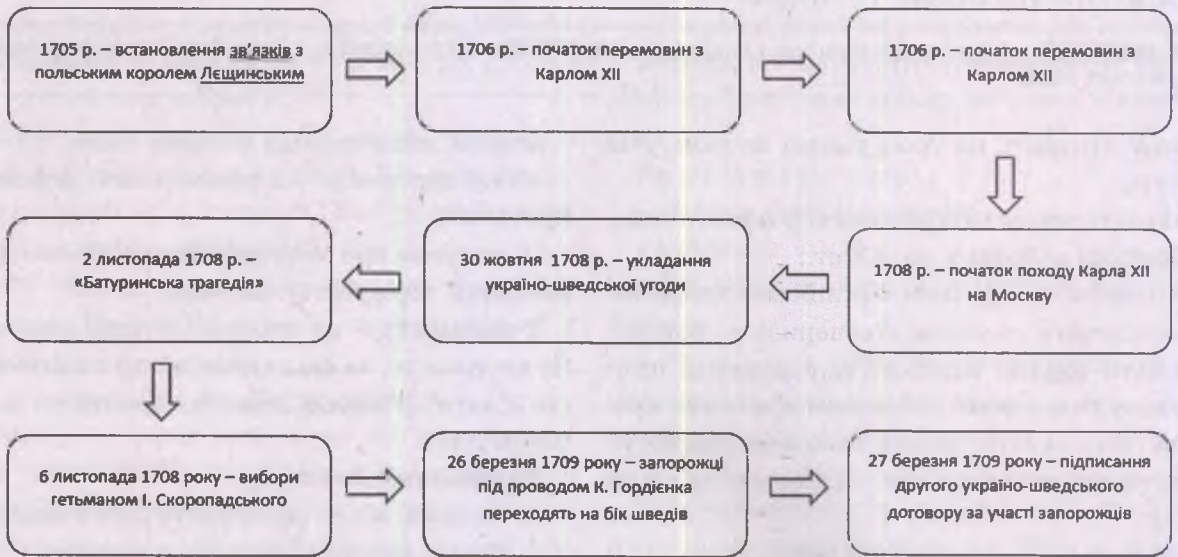
Національно-визвольна акція гетьмана Івана Мазепи зазнала краху. Це було обумовлено рядом причин. Серед них історики називають передусім значну нерівність сил під Полтавою. Поразку спричинило й те, що Карл XII злегковажив силами російської армії. Молодий полководець занадто вірив у свою воєнну вдачу. Не врахував він і того, що шведська армія була відірвана від баз постачання, що через дії царя неможливою стала допомога з боку хана. До того ж шведський король через поранення не зміг особисто керувати боєм.

Завдання учням. Скласти схему «Причини поразки національно-визвольної акції гетьмана Івана Мазепи».

У ході розповіді вчитель висвітлює подальшу долю Івана Мазепи, козацького та шведського війська:

Уцілілі шведські війська й козаки відступали берегами Ворскли до фортеці Переволочної, сподіваючись скористатися для переправи через Дніпро козацькою флотилією, що розташовувалася там. Однак після нападу військ П. Яковлева

Хронологія національно-визвольної акції Івана Мазепи



від флотилії лишилися кілька човнів. Вони використані для переправи на правий берег Дніпра Карла XII з кількома генералами і кількатисячним загonom, а також І. Мазепи, К. Гордієнка і кількох сотень козаків. 30 червня біля Переволочної з'явився О. Меншиков із 10-тисячним загonom. Він примусив капітулювати решту шведської армії. Про козаків в умовах капітуляції взагалі не йшлося, бо О. Меншиков не вважав їх за рівноправних противників. Карл XII та І. Мазепа прямували до турецького кордону. 7 липня вони переправилися на правий берег Бугу, перетнули турецький кордон біля Очакова й рушили до Бендер. 1 серпня поранений Карл XII і хворий І. Мазепа зупинилися в передмісті Бендер. Тут, у с. Варниці, І. Мазепа вже не вставав з ліжка, доживаючи останні дні. Помер він у ніч проти 22 вересня.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Учитель проводить колективну роботу у формі блиц-опитування учнів:

- ♦ За яких обставин Іван Мазепа прийшов до влади?
- ♦ Який договір було укладено у липні 1687 р.? Охарактеризуйте його зміст.
- ♦ Якими були основні заходи у внутрішній політиці гетьмана Івана Мазепи?
- ♦ В інтересах яких соціальних верств гетьман Іван Мазепа здійснював основні заходи внутрішньої політики?
- ♦ Які головні напрями та етапи зовнішньої політики Івана Мазепи?
- ♦ Назвіть причини національно-визвольної акції І. Мазепи.
- ♦ Коли було укладено договори між Гетьманщиною та Швецією і що за ними передбачалося?

♦ Розкрийте причини поразки національно-визвольної акції І. Мазепи.

♦ У чому полягає історичне значення гетьмування Івана Мазепи?

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення. Сучасники Івана Мазепи високо оцінили його подвижницьку працю. Визначний філософ Феофан Прокопович порівнював його з великим київським князем Володимиром Хрестителем, настільки величними для України були Мазепині діяння. У народі ж ходило прислів'я «Від Богдана до Івана не було гетьмана». Однак у вирішальній своїй справі – боротьба за збереження державності України – Іван Мазепа зазнав краху, що стало не тільки його особистою трагедією, а й справжньою катастрофою для всього українства.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст підручника.
2. Заповніть порівняльну таблицю Конотопських статей І. Самойловича та Коломацьких статей І. Мазепи:

	Конотопські статті	Коломацькі статті
Права гетьмана		
Права старшини		
Чисельність військ		
Географія розміщення російських військ		
Обмеження українського уряду		

3. Ви – шведський офіцер, опишіть свої враження від спілкування з гетьманом І. Мазепою.

4. Ви – учасник оборони Батурина. Опишіть її хід.